БЕРУНИЙНИНГ ТАБИИЙ ҲОДИСАЛАРНИНГ ИНСОН ТАҚДИРИНИ БЕЛГИЛАШИ МАСАЛАСИГА МУНОСАБАТИ

Умарова Рўзигул Шералиевна
Тошкент давлат транспорт университети,
“ Ижтимоий фанлар кафедраси”
ф.ф.н.,проф.в.б.

Аннотация. *Мақолада Абу Райҳон Беруний ўзининг “Ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Минерология”, “Китоб ас Сайдана”, “ал-Қонун ал-Масъудий”, “Геодезия”, “Мақоллар”, “эътиқодлар ва динлар ҳақида”, “Қароргоҳ ва омонат жой ҳақида сўз” каби асарларида табиат ҳодисаларини инсон тақдирини белгилаши масаласи берган баҳоси унинг моҳияти ва хусусиятлари ҳақида кенг маълумот берилган.*

Калит сўзлар: *Умумий руҳият, Абстракт материя,Тузилишга эга материя, Ғалаба қилувчи табиат, Оддий материя, Бошланғич элементлар, Хис қила олиш қобилиятлари, Бошқарувчи ирода.*

Annotation. *Article by Abu Rayhan Beruni ozining “Monuments", “Hindiston", “Mineralogy", “Kitab as Saidana", “Al-law Al-Masudi", “Geodesy", “Macollar", “boviodlar and dinlar hakida", “residence and omonat Joy hakida SUZ” in the work "Human nature the fate of the Belgian", Bergan's parable " discussion of the essence and information about copyright are not disclosed.*

Kalit suzlar: *universal psyche, abstract matter,Tuzilishga ego matter, conqueror of nature, simple matter, Boshlangich elemental, Feel capable, have willpower.*

Абу Райҳон Беруний ўзининг “Ёдгорликлар”, “Ҳиндистон”, “Минерология”, “Китоб ас Сайдана”, “ал-Қонун ал-Масъудий”, “Геодезия”, “Мақоллар”, “эътиқодлар ва динлар ҳақида”, “Қароргоҳ ва омонат жой ҳақида сўз” каби асарларида табиат ҳодисаларини инсон тақдирини белгилаши масаласига кенг тўхталган.Жумладан, Беруний ўзининг “Ҳиндистон” асарида сезгилар тўғрисида қуйидаги мулоҳазаларни айтади: Ҳинд фалсафаси тўғрисида фикр юритишни давом эттириб, шунга амин бўламизки, юқорида қайд этилган элементларнинг бирикишидан ҳайвонот дунёси ҳосил бўлади. Гап шундаки, ҳиндларнинг тушуниши бўйича, ўсимликлар ҳайвонот дунёсининг бир туркумини ташкил этади. Платон таъкидлашганидек, ўсимликлар хис қила олади, чунки улар ўзларига тўғри келадиган нарсалар билан уларга ёқмайдиган нарсалар орасидаги фарқни билиб олиш қобилиятига эга. Ҳайвонни ҳайвон қиладиган нарса бу – унинг хис қила олиш қобилиятидир. Туйғулар ҳаммаси бўлиб 5 тани ташкил қилади; уларни индрияни деб аташади. Улар қуйидагилар: қулоқ билан эшитиш, кўз билан кўриш, хид билиш, там билиш ва тери билан хис қилиш қобилиятларидир. Шундан сўнг бу

хис-туйғуларни бошқариб турувчи – ирода келади; у юракка яқин бўлиб, ундан юракдан келган хис-туйғуни ифода этади; буни улар манас деб аташади.

Ҳайвон табиати 5 та аҳамиятли функцияларга кўра етук бўлади. Улар кармендрияни, яъни “ишлаётган хис-туйғулар” , “хис қила оладиган туйғулар” деганидир. Биринчилари – билиш ва бохабар бўлиш натижаларини берса, охиргиси – харакат ва ишни беради. Биз уларни керакли туёғулар деб атаймиз, яъни: ҳар хил талабларга мувофиқ ҳолда ва ҳохишларга кўра товуш чиқариш; ўзгани тортиш ёки ўзидан итариб юбориш мақсадида қўл билан ушлаш; ниманидир қидириш ёки нимадандир қочиш мақсадида оёқларда юриш; одам танасидаги 2 чиқиш йўллари орқали овқат қолдиқларини ичидан чиқариб ташлаш.

Ҳаммаси бўлиб 25 элемент, хусусан:

1). Умумий руҳият.

2). Абстракт материя.

3). Тузилишга эга материя.

4). Ғалаба қилувчи табиат.

5-9). Оддий материя.

10-14). Бошланғич элементлар.

15-19). Хис қила олиш қобилиятлари.

20). Бошқарувчи ирода.

21-25). Қурол бўлиб хизмат қилувчи, зарурий равишдаги қўриқлаш қобилиятлари.

Бу элементлар йиғиндисига таттва дейилади ва ҳар қандай билимлар шу билан чегараланади. Шунинг учун Парашара ўғли Вьяса шундай дейди: “25 туйғудан бохабар бўлгин, уларни фарқи билан таърифини ҳамда бўлимларини ўргангин, шундагина сен исбот ва шубҳасизликдан фақат сўзда эмас, балки амалда хабар топасан”[37].

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, ҳиндлар арбоб ҳақида ҳар хил фикрларни билдирадилар. Хусусан, “Вишну Пуран”да шундай айтилган: “Материя бу – дунёнинг тамал тошидир. Унинг дунёдаги таъсири табиий заруриятдир, у бамисоли табиий эхтиёждан ўз уруғини ерга сочган дарахтдек; фақат эсишга интилсада бамисоли сувни совутган шамолдек. Иродали харакат фақат “Вишну”га хосдир”. Бу кўриниш билан муаллиф боқий ва тирик худога эътибор қаратаяпти ва уни материядан устун қўйаяпти. Худо туфайли материя харакатланувчи кучга айланяпти, дўст дўсти учун чин кўнгилдан ёрдам бергани сингари, материя ҳам худога ёрдам бераяпти[38].

Бу ерда ҳиндлар фикрлашдан четланиб, тақдим қилиш ва қасос олиш, рухнинг у ерда тана кўринишига ва инсон феълига, кўрсатган хизматлари учун, қайтиши ва бўлажак ишларга тайёргарлик кўриши учун, диний берилишлар эътиқодга эгалар

[37]Ўша ерда. 97-бет.
[38]Ўша ерда, ўша бет.

учун берилганлар. Шунинг учун “Санкхья” китоби муаллифи уни тақдирлаш, жаннатдаги мукофот деб билмайди, чунки у, яъни тақдирлаш чекли ва абадий эмас, жаннатдаги ҳаёт бизнинг ҳозирги дунёдаги ҳайтимизга ўхшаб кетади: чунки у ерда ҳам ўзаро тортишув ва ҳасад бор”[39].

“Ҳиндларнинг қарашларига мувофиқ, сезги ва хиссиёт, билиш учун яралган, улар орқали олинган хузур, билим олиш учун уйғотувчи омилдир, худди еб-ичишдан мақсад таъм хис қилиш, танани сақлаш бўлгани сингари хузур қилиш – бу зотни тарқалишидан сақлашдир. Агар хузур олиш тилаги кучли бўлмаганида, на ҳайвон, на инсон бундай хатти-харакатларни келтириб чиқармаган бўлардилар”[40].

“Ҳақиқат, эҳтирос қолдирувчи фанинг ҳақиқий амал қилувчилари Аръябхат издошлари томонида. Шундай қилиб, аниқланишича, Брахманд – бу ҳамма нарсадан ташкил топган аралашма бўлиб, унинг таркибида ҳар хил туркумдаги яратмалардан иборат”[41].

Хулоса қилиб айтганимизда бугунги кунда Беруний томонидан аниқланган сезгиларнинг руҳшунослик фанида сезгиларнинг тўққиз турини аниқлашган. Беруний бадандаги тўққиз эшик ҳақида гапирар экан, бунда инсондаги ички ва ташқи сезгиларни умумий ҳолда кўра олган руҳни назарда тутган. Сезгини уйғотадиган муҳим туртки - табиатдаги бор нарсалардир.

REFERENCES:

1. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, *29*(5), 1453-1458.
2. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *10*(11), 1974-1980.
3. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sultonov, S., & Kushakov, F. (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, *3*(10), 582-586.
4. Ramatov, J., & Umarova, R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *10*(11), 1974-1980.
5. Умарова, Р. Ш. (2019). Бытие и философские взгляды Абу Райхана Беруни. *Достижения науки и образования*, (3 (44)), 32-33.
6. Ramatov, J., & Umarova, R. (2021). Central Asia in Ix-xii Centuries: Socio-political Situation, Spiritual and Cultural Development. *Academicia Globe: Inderscience Research*, *2*(04), 148-151.

[39] Ўша ерда. 96-бет.
[40] Ўша ерда. 103-бет.қ
[41] Ўша ерда. 218-бет.

7. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.

8. Умарова, Р. (2015). Некоторые аспекты взаимоотношений природы, человека и общества во взглядах Абу Али Ибн Сино и Абу Райхан Беруни. *Theoretical & Applied Science*, (10), 127-129.

9. Умарова, Р. Ш., Абдукаримова, Г. Б., & Тухтабоев, Э. А. (2019). Вклад Абу Райхана Беруни в развитие философии Ближнего, Среднего Востока и мировой науки. *Проблемы науки*, (12 (48)), 65-66.

10. Умарова, Р. Ш. (2019). Основы духовно-нравственного воспитания молодежи в трудах Абу Райхана Беруни. *Проблемы науки*, (4 (40)), 56-57.

11. Ramatov, J. S., Umarova, R., & Khasanov, M. N. (2022). METHOD OF DETERMINATION OF TRANSPORT INTENSITY IN URBAN CONDITIONS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(6), 931-936.

12. Умарова, Р. Ш. (2020). Натурфилософия Абу Райхана Бируни. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 35-37.

13. Umarova, R. S. (2019). Fundamentals of spiritual and moral education of youth in the works of Abu Rayhan Beruni. Problems of science, no. 4 (40).

14. Ramatov, J., Umarova, R., Sobirova, S., & Rakhimova, M. (2022). THE PROCESS OF CIVILIZATION AND IMPORTANT CHANGES IN LIFE. *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal*, *1*(6), 243-246.

15. Ramatov, J., Baratov, R., Jurabayev, N., Umarova, R., & Mamajanova, G. (2022, June). Evolution of railway construction development in Uzbekistan: Past and prospects. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030011). AIP Publishing LLC.

16. Umarova, R., Tuhtaboev, E., & Temirova, S. (2022). Scientific and Theoretical Bases of Beruni's Natural Philosophy. *EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY*, *2*(1), 13-15.

17. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sultonov, S., & Kushakov, F. (2022). PROBLEMS OF INFLUENCE OF ISLAM ON CONSCIOUSNESS TRANSFORMATION. *Academic research in educational sciences*, *3*(10), 591-597.

18. Умарова, Р. Ш. (2020). Роль натурфилософии Абу Райхана Бируни в развитии современной науки. *Экономика и социум*, (3), 685-688.

19. Абдукаримова, Г. Б., Умарова, Р. Ш., & Тухтабоев, Э. А. (2019). Взгляд западных ученых на философию Авиценны (Абу Али ибн Сина). *Научный журнал*, (11 (45)), 66-67.

20. Sheralievna, U. R., Juraevna, N. N., Baratovna, A. G., Vladimirovna, T. S., & Inamjanovna, R. M. (2022). EFFICIENT USE OF EDUCATIONAL OPPORTUNITIES TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF YOUTH. *Uzbek Scholar Journal*, *11*, 97-101.